

Интервю с Ладислав Матейка

(въпросите зададе Питър Стайнер

по телефона и електронната поща между 1 и 11 март 2007 г.)¹

Ладислав Матейка е роден в Чехословакия през 1919 г.; следва Карловия университет в Прага, през 1948 г. емигрира в Швеция, където преподава чешки език като лектор; по-късно се установява в САЩ – следва славистика в Харвардския университет. Завършва образованието си през 1961 г. и под ръководството на Р. Якобсон защитава дисертация на тема *Reported Speech in Contemporary Written Standard Russian*. От 1965 г. е професор в Катедрата по славянски езици и литератури на Мичиганския университет в Ан Арбор; преподавател е до 1989 г. През 60-те години е в основата на активната издателска дейност в Мичиганския университет; в рамките на различни поредици – *Michigan Slavic Materials*, *Michigan Slavic Contributions*, *Monumenta* и др., се публикуват славистични монографии, литературно-исторически трудове, лекции, библиографии, преводи, студии, посветени на литературата и културата на източноевропейските страни; общият брой на изданията надхвърля 80 заглавия. Освен чешки емигранти като Лубомир Долежел, Милада Соучкова, Питър Стайнер, Индржих Томан, в Мичиганските издания публикуват и Роман Якобсон, Рене Уелек, а също така и Чеслав Милош. В Ан Арбор през 1976 г. той издава том с избрани текстове „*Utwory poetyckie*“, за който през 1980 година получава Нобелова награда за литература.

Л. Матейка е първият англоезичен преводач на В. Волошинов (заедно с Ървин Титуник), съставител е на антологии с ключови текстове на руския формализъм и чешкия структурализъм. По-важните му публикации са:

- *Readings in Russian poetics: formalist and structuralist views*. Edited by Ladislav Matejka and Krystyna Pomorska. Cambridge, MIT Press, 1971;
- *Word accent in modern Serbo-Croatian* [by] Thomas F. Magner and Ladislav Matejka. University Park, Pennsylvania State University Press, 1971;

¹ Настоящият превод е направен по: Peter Steiner, „Interview s Ladislavem Matějkou (konané Petrem Steinerem telefonicky a internetově mezi 1. a 11. březnem 2007)“,; *Česká literatura* LV, 2007, бр. 5, с. 733–738 (бел. прев.).

- *Marxism and the philosophy of language* [by] V. N. Volosinov. Translated by Ladislav Matejka and I. R. Titunik. New York, Seminar Press, 1973;
- *Semiotics of art : Prague School contributions* / edited by Ladislav Matejka and Irwin R. Titunik. Cambridge, Mass. MIT Press, 1976;
- *Sound, sign, and meaning : quinquagenary of the Prague Linguistic Circle* / edited by Ladislav Matejka. Ann Arbor : Dept. of Slavic Languages and Literatures, University of Michigan, 1976;
- *Readings in Soviet semiotics : (Russian texts)* / edited, with foreword and commentaries by L. Matejka ... [et al.]. Ann Arbor : Michigan Slavic Publications, 1977;
- *The Sign, semiotics around the world* / R. W. Bailey, L. Matejka, and P. Steiner, editors. Ann Arbor : Michigan Slavic Publications, 1978;
- *Readings in Russian poetics : formalist and structuralist views* / edited and prefaced by Ladislav Matejka and Krystyna Pomorska ; introduction by Gerald L. Bruns. Dalkey Archive Press, 2002 (бел. прев.).

Питър Стайнер е познат на българските читатели с монографията си „Руският формализъм. Метапоетика“. Шумен, „Глаукс“, 1995 (превод от английски: Огнян Ковачев). Сега е професор в Пенсилванския университет в САЩ; работи съвместно с проф. Ладислав Матејка по време на престоя си в Мичиган и Харвард. В днешна Чехия П. Стайнер е известен не само като изследовател на руския формализъм, а и като автор на книгата „The Deserts of Bohemia: Czech Fiction and Its Social Context“. Cornell University Press, 2000; чешки превод: „Lustrování literatury : česká fikce v politickém kontextu“. Praha : Lidové noviny, 2002 (бел. прев.).

От нашите дълги разговори, започнали на чаша бира в Ан Арбор преди повече от тридесет години, зная, че интересът Ви към литературната теория датира още от времето на Първата република².

Интересът ми към теорията беше свързан с Ян Мукаржовски, на чиито лекции ходех още преди матурата. Тогава бяха на мода. Срецнахме се лично през пролетта на 1936 г. по време на Маховите тържества, които

² Първата република в историята на Чехословакия е периодът от възстановяването на държавността (1918) до март 1938 г., когато страната губи независимостта си (бел. прев.).

се провеждаха няколко дни край Маховото езеро³. Мукаржовски беше главният лектор, а аз участвах във вокалната група на Карел Брушак заедно с Иржи Велтруски, Иржи Ортен и между другото, вярвате или не, заедно с Ева Пероуткова – дъщерята на Фердинанд Пероутка⁴. По това време учех в десети клас и бях почти на седемнайсет.

А руският формализъм?

От руските формалисти най-напред се вдъхнових от Виктор Шкловски, чиято книга „Теория на прозата“ в превод на Бохумил Матезиус си купих за някоя и друга کرونا, когато търговците на книги в Прага започнаха да разпродават преводите на руска литература. Това трябва да е било малко след 15 март 1939 г. Книгата все още я имам някъде, оцеля през войната при родителите ми и сега напразно я търся в остатъците от библиотеката ми. Но тя ще изплува, както изплуваха много други книги, свързани с вашия въпрос. Такъв е случаят с подбора на Бакош „Теория на литературата“, който излезе в Словакия, в Търнава през 1941 г.⁵ За мен си остава загадка как съм попаднал на тази книга. Поръчах да я

³ Маховите тържества от 1936 г. отбелязват стогодишнината от смъртта на поета Карел Хинек Маха по два коренно различни начина; официалните празненства са съпроводени от недоволството на част от водещите имена в литературния и културния живот от онова време; тяхното несъгласие се определя в провеждането на театрални представления, публични лекции и в издаването на сборник с научни и публицистични текстове; редактор и съставител на сборника е Витезслав Незвал, със свои текстове участват Константин Бибъл, Карел Тайге, Адолф Хофмайстер, Ладислав Новомески, Е. Ф. Буриан, Завиш Каландра, участват и художниците Индржих Щирски и Марие Черминова; Ян Мукаржовски публикува статията си „Автоматичният характер на еуфонията в „Май“ на Маха“ (Вж.: *Ani labut', ani lůna*. Praha : Otto Jirsák, 1936. Redigoval Vítězslav Nezval) (бел. прев.).

⁴ Фердинад Пероутка (1895–1978), чешки публицист и литературен критик, един от най-известните публицисти и редактори в Чехословакия през XX в.; основател и първи редактор на списанието „Пршитомност“, което отстоява позиции, стоящи встрани от официалната политика на междувоенна Чехословакия и президента Томаш Г. Масарик; през Втората световна война е изпратен в лагерите Дахау и Бухенвалд, а една от причините за това е отказът му да сътрудничи на колаборационисткия прогермански чешки печат; след 1948 г. емигрира в САЩ, от 1951 г. е редактор на чешките емисии на радио „Свободна Европа“, публикува над 1500 коментара върху събитията в следвоенна Чехословакия; автор е на два романа, издадени в емигрантското издателство „68 Publishers“ в Торонто (бел. прев.).

⁵ Словашкият литературовед Миколаш Бакош съставя антологията с текстове на руските формалисти и превежда всички текстове в нея. Появата на книгата не е без помощта на Роман Якобсон, при когото Бакош пристига на консултации от Братислава в Бърно през 1935 г. (Повече по тази тема вж.: Anton Popovič. *Štrukturalismus v slovenskej vede : Dejiny, texty, bibliografia*. Martin : Matica slovenská, 1970). Христоматията има широк отзвук не само в словашкото, но и в чешкото литературознание преди Втората световна война – преводите на Бакош са основният корпус от текстове на руските формалисти, които са достъпни заедно с преводното чешко издание на „Теория на прозата“ на В. Шкловски (1934) и малкото преводи на Юрий Тинянов, публикувани през 1940 г. в превод на Бохуслав Матезиус. (бел. прев.).

подвържат в Лунд по време на моето лекторстване в тамошния университет и си я надписах: Лунд, 1950. Много е възможно да е била донесена там от някой от учениците на Александър Исаченко – в Лунд имаше няколко исландци, които се занимаваха със славистика.

Спомням си, че в Лунд четях лекции върху структурализма и че един от моите студенти много хареса „Глави от чешката поетика“, с които се снабдих в лондонския „Интерпрес“. Тогава вече не се говореше толкова за формализма, колкото за структурализма.

Всъщност познавах формализма още преди войната.

След войната ходех на семинарите на Ян Мукаржовски, чийто асистент по това време беше Иржи Велтруски⁶. Там написах първата версия на дисертацията си върху Карел Чапек като журналист и поет-декадент, като автор на „Огледала“ и други стихотворения⁷. Опитвах се да разгледам журналистическата работа на Чапек във вестник „Лидове новини“ в контраст с неговите декадентски текстове в „Модерни ревю“, а Велтруски ме упрекваше, че прекалявам с вътрешната раздвоеност в творчеството на писателя.

Към руския формализъм се върнах чак през 1962 г. в Ан Арбор, където издадох антологията „Readings in Russian Poetics“. Тя беше втората публикация на поредицата *Michigan Slavic Materials* и в нея включих „Теорията на формалния метод“ на Ейхенбаум, статията на Якобсон „За художествения реализъм“ (преведена от чешкия оригинал), „Типове прозаическо слово“ на Бахтин (това беше първото споменаване на Бахтин в Америка) и студията на Волошинов „Към историята на формите на изказване в конструкциите на езика“, която използвах преди това в дисертацията си, но, за съжаление, в недостатъчна степен. Освен това в подбора са статията на Юрий Тинянов и Роман Якобсон „Проблеми на изучаването на литературата и езика“ и студията на В. В. Виноградов „За задачите на стилистиката“.

Какъв беше отзвукът от книгата?

Понякога си мисля, макар и да звучи нескромно, че моите „Readings in Russian Poetics“ допринесоха много за интереса към руския формализъм в света, а също така за популярността на Бахтин. Книгата бе

⁶ Иржи Велтруски (1919–1994), един от първото поколение ученици на Ян Мукаржовски, театрален теоретик и критик; първата си научна студия публикува през 1942 г. в сборника „Čtení o jazyce a poezii“, (редактори на тома са Б. Хавранек и Я. Мукаржовски) – „Драмата като поетично произведение“; в същото издание първата си по-значима студия публикува и тридесетгодишният тогава Феликс Водичка (студията „Литературната история, нейните проблеми и задачи“) (бел. прев.).

⁷ През 1908 г. Карел Чапек издава цикъла стихотворения „Декемврийски огледала“, публикувани в печатния орган на чешките модернисти – списанието „Модерно ревю“ (бел. прев.).

използвана през 1965 г. от Цветан Тодоров в „Теория на литературата“, която, както знаете, изигра важна роля за френския структурализъм. В увода Тодоров благодари „le professeur Ladislav Majetka“⁸. През 1962 г. в немската си антология и Юрий Щридтер е ползвал прилежно „Readings“, но там не фигурирам дори и като „Майетка“⁹. Всъщност големи заслуги имат и Шкловски, Ейхенбаум, Томашевски, Тинянов и Якобсон, и отново и отново Якобсон. През 1971 г. той ми предложи да издам ново издание на „Readings“ заедно със съпругата му Кристина Поморска, като към него добави ново подзаглавие „Formalist and Structuralist View“. Едновременно с това му намери издател в *MIT Press*. Книгата излезе през 1971 г. Много скоро бе изчерпана, а *MIT Press* се отърваха от нея, като разрешиха да се издаде отново в Мичиган, където ни се наложи да я допечатваме. Както виждате, в *Dalkey Archive Press* излиза и до днес.

От днешна гледна точка си струва да се отбележи, че във вашия сборник са включени текстове на Бахтин и Волошинов. В книгата си „Руският формализъм“ Виктор Ерлих изцяло пренебрегва тези два значими изследователи.

Книгата на Ерлих, по мое мнение, има огромен принос за интереса към руския формализъм в средите на американските литературни историци. Не съм склонен да го упреквам, че не споменава Бахтин, защото той по-скоро е критик, отколкото последовател на руския формализъм. По-скоро аз мога да бъда упрекван, че съм включил част от Бахтин в христоматия на руския формализъм.

Как стигнахте до Бахтин? Факт е, че Волошинов е бил познат в Прага. В писмото си до Трубецкой от 7 ноември 1931 г. Якобсон пише възторжено за неговата „Марксизмът и философията на езика“; Богатирьов и Мукаржовски също съдържат няколко отпратки към него. Но в началото на 60-те години, макар и все още жив, Бахтин на практика е бил неизвестен в страната си.

Това се случи на семинарите на Дмитрий Чижевски, когото заварих в Харвард през последни две години от дейността му там. Покъсно от Мичиган му изпратих екземпляр от „Readings“ в Хайдел-

⁸ Ладислав Матейка припомня увода на сборника „Теория на литературата. Текстове на руските формалисти“, съставен от Цветан Тодоров. Фамилното име на чешкия славист е изписано погрешно – Majetka вместо Matějka (вж. „Théorie de la Littérature. Textes des formalistes russes,“, ed. T. Todorov, 1965, Paris: Seuil). (бел. прев.).

⁹ Има се предвид сборникът, чийто съставител и автор на предговора е Юрий Щридтер (Jurij Stridter. *Texte der russischen Formalisten*. München : Wilhelm Fink, 1969 (бел. прев.).

берг. Поиска ми още едно копие, и както разбрах, го е дал на Ю. Щридтер. При Чижевски четяхме „Проблеми на поетиката на Достоевски“ от Бахтин. Аз обаче я приемах по доста различен начин от Рене Уелек, който в един от трудовете си определи изследването като неясно.

Що се отнася до Волошинов, когато започвах докторската си работа „Reported Speech in Russian“ при Якобсон в Харвард, той ми даде собствен си екземпляр на „Марксизмът и философията на езика“, но едновременно с това ме посъветва да прескоча уводните разсъждения върху знака. За щастие не се вслушах в неговия съвет и именно това начало ме заинтригува като един изключителен увод в семиотиката. По-късно, в самото начало на моята работа в Ан Арбор, с Ървин И. Титуник, който познаваше книгата още от студентските си години в Калифорния, се уговорихме да я преведем на английски език. И преводът ни и до днес се продава в изданието на *Harvard Press*.

Определено не смятам, че Бахтин е неясен. А също така не мисля, че Бахтин е написал книгата на Волошинов, както мислеше Вячеслав Иванов, а след него това твърдеше и Якобсон. В това отношение с Титуник бяхме на едно мнение, но, за съжаление, този въпрос го обсеби докрай. Когато през 1986 г. *Harvard Press* се зае с издаването на книгата (за първи път преводът излезе тринайсет години по-рано в *Seminar Press*), ни предложиха да приемем теорията на Иванов и Якобсон върху авторството на Бахтин. Титуник отстояваше позицията, че в такъв случай като един от преводачите няма да допусне изданието на Харвард. Малкият скандал завърши с това, че *Harvard Press* се отказаха от идеята си. Титуник си го биваше. Жалко, че си отиде толкова рано¹⁰.

И още нещо за Волошинов. Сигурно е, че се е родил и е живял, това не е никакъв Франкенщайн. Случило се е през 1895 г., т. е. бил е със седем години по-млад от Бахтин. Няколко години е преподавал в Педагогическия институт „Херцен“ и е бил в отдел на Академията на науките на СССР. Преди да го затворят през 1934 г. е работел в Държавния институт за езикова култура, където се е занимавал с изследване на отношението между пряката и непряката реч. Така под влияние на немското езикознание е въвел в руската терминология *несобственно прямая / косвенная речь* (*uneigentlich direkte / indirekte Rede*). Тази

¹⁰ Ървин Титуник, американски литературовед-славист, преводач, автор на следните публикации:

- *Marxism and the philosophy of language* [by] V. N. Volosinov. Translated by Ladislav Matejka and I. R. Titunik. New York, Seminar Press, 1973;
- *Semiotics of art : Prague School contributions* / edited by Ladislav Matejka and Irwin R. Titunik. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1976;
- *Language and literary theory : in honor of Ladislav Matejka* / edited by Benjamin A. Stolz, I. R. Titunik, Lubomir Doležel. Ann Arbor : University of Michigan, 1984; (бел. прев.).

терминология е изключително характерна и за споменатата студия на Волошинов „Марксизмът и философията на езика“ от 1929 г. Изобщо не се среща в типологията на прозата на Бахтин, изложена в книгата му „Проблеми на поетиката на Достоевски“, излязла от печат през същата година. Писана е в друг, типично бахтиновски стил, който коренно се различава от лингвистичния жаргон на Волошинов. Въпреки че и Бахтин, и Волошинов са станали жертви на Сталин, през 60-те години Бахтин е реабилитиран, докато Волошинов не е. Завръзката около авторството определено се корени в това обстоятелство. За всички, които са се опитвали да публикуват творчеството на прокълнатия Волошинов, най-лесният начин е бил то да се припише на друго. А Бахтин като че ли е създаден за това.

Как гледате днес на двете издания на „Readings in Russian Poetics“, първото от 1962 г. на руски, и второто от 1971 г. на английски език?

Смятам, че включването на фрагменти от Бахтин и Волошинов в „Readings in Russian Poetics“ е съвсем оправдано, тъй като подзаглавието е „Formalist and Structuralist View“, и беше съвсем закономерно да отпадне Виноградов, чието включване в „Readings“ всъщност беше грешка. Това, което не беше наред, бе отсъствието на Лев Якубински – изключителният ученик на Бодуен де Куртене и водещ лингвист в Опояз. Направих това по искане на Якобсон, който, както вече беше казано, организира сам цялото второ издание в *MIT Press*. Като възпитаник на московската историческа лингвистика, той не се понасяше с Якубински – възпитаник на петроградското антисторично езикознание. В крайна сметка не можах да надделея.

Иначе заставам изцяло зад останалата част от съдържанието. Статията „Доминанта“ сглобих чрез свързването на две от лекциите на Якобсон в Бърно, които имах на разположение в тетрадките с ръкописи на Якобсон¹¹. Кристина Поморска добави към това студията си „Russian Formalism in Retrospect“.

Днес в хрестоматията бих включил повече текстове на Шкловски. Роман Якобсон беше алергичен към него. Ерлих беше ученик на Якобсон и „Руският формализъм“ беше написан първоначално като дисертация. Якоб-

¹¹ Статията на Роман Якобсон „Доминанта“ е подготвена най-напред като лекционен текст, предназначен за студентите в Масариковия университет в Бърно през 1935 г. Лекциите престояват неиздадени около седемдесет години в архива на фондация „Якобсон“ в САЩ, съхраняван от проф. Стивън Руди. През 2005 г. в Прага бяха издадени под заглавието „Формалната школа и днешното руско литературознание“ (вж. Roman Jakobson, *Formalistická škola a dnešní literární věda ruská*, Praha, Academia, 2005, editor Tomáš Glanc) (бел. прев.).

сон по принцип я одобри, въпреки че упрекваше книжното издание в това, че в историята на формализма е надценена ролята на Виктор Шкловски.

Интересно е, че накрая нашите разговори винаги се завъртат около Роман Якобсон.

Естествено, Роман Якобсон има най-голяма заслуга за разпространяването на славянската поетика из целия свят. Както с педагогическата си дейност, така и с гениалните си умения да влиза в дискусия. За него се казваше, че ако реши, че „Слово о полку Игореве“ е фалшификат, никой не би се осмелил да оборва истинността на неговото твърдение.

Умението да участва в полемики го водеше обаче и до някои методологически противоречия. Така например той съумя да наложи успешно понятието фонема като най-малката езикова единица, но след това отрече този свой ключов постулат, като го разводни в още по-малките „distinctive features“. В езиковедските и литературоведските си студии най-напред прослави „Курс по обща лингвистика“ на Фердинанд де Сосюр, за да отхвърли в края на живота си всички негови основополагащи тези. Въпреки че цял живот повтаряше „Linguista sum: linguistici nihil alienum puto“ и отхвърляше филологията като дискредитиран концепт, на надгробната му плоча на гробището Маунт Обърн в Кембридж стои транслитерираната латиница RUSSKIJ FILOLOG. Без съмнение това е било негово желание, сякаш е искал да се върне към времето на своето московско следване, което предхожда интереса му към формализма и структурализма.

Якобсон беше изключителен, само че искаше не само „both ways“, както с удоволствие казвате вие, а по-скоро „in all possible ways“¹² и не позволяваше на никого да навлиза в неговата собствена територия. Но пък беше предан на тези, които си беше харесал. Не само аз, а и вие бяхте сред тях, въпреки че си правехме шеги с него. Вероятно си струва да се спомене, че от чехите не понасяше Лубомир Долежел. Никога не му прости, че още когато беше предан комунист, го обвини в недостатъчни познания по диалектически материализъм и марксизъм.

¹² both ways (англ.) – по два начина; in all possible ways (англ.) – по всички възможни начини; бел. прев.

Ладиславе, вие сте на осемдесет и осем години, но неотдавна се впуснахте в нов издателски проект, който далеч не е сред най-малките...

Да, преди няколко седмици в издателство *Акрополис* излезе първият том на кореспонденцията на Восковец и Верих, която открих в архива на Восковец в библиотеката на един от университетите в Бостън¹³. Продължението трябва да излезе тази година през есента, а последният том – през следващата година. Това всъщност наистина може да бъде лебедовата ми песен.

Превод от чешки: Добромир Григоров

¹³ Ян Верих и Иржи Восковец са популярна актьорска двойка, свързана с представлението преди всичко на Освободения театър в Прага през 20-те и 30-те години на XX в. Преди 1989 г. чешкият писател в емиграция и издател Йозеф Шкворецки, а след това и театроведът Владимир Юст са опитвали без успех да издадат писмата на Верих и Восковец. Л. Матейка подготвя три обемисти тома с кореспонденцията, която се разполага в няколко десетилетия. И. Восковец емигрира в САЩ през 1948 г. и оттогава двамата приятели и съмишленици оставят богата епистолярна. Днес тя е ценен източник на информация за културния живот от недалечното минало, както и рядко съчетание на две гледни точки върху емиграцията – „вътрешната“, в която живее Ян Верих в родината си, и „външната“, споделена от Иржи Восковец зад граница. Любопитното в технологията на кореспонденцията е, че двамата приятели са осъзнавали съвсем ясно нейната културно-историческа стойност. Иржи Восковец е запазил всички собствени и получени писма, като е правел копия на всяко едно от тях. От текстовете личи също така, че и Восковец, и Верих са предвиждали публикуването им. Досега са излезли от печат: *Korespondence I – Jiří Voskovec a Jan Werich*, Praha, Akropolis, 2007, 351 страници; *Korespondence II – Jiří Voskovec a Jan Werich*, Praha, Akropolis, 2008, 501 страници (бел. прев.).